

„Знаците без собствена воля“ през погледа на когнитивната дериватология

Илияна Генев-Пухалева

Варшавски университет
имейл: i.genew-puhalewa@uw.edu.pl

За лишените от собствена воля знаци или за новите полски и български безафиксални композити в медийния публицистичен дискурс (когнитивно-комуникативен подход)

Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2017

Книгата на полската българистка Наталия Длугош, озаглавена „За лишените от собствена воля знаци или за новите полски и български безафиксални композити в медийния публицистичен дискурс (когнитивно-комуникативен подход)“ (O znakach ubezwłasnowolnionych czyli o nowych polskich i bułgarskich compositach bezafiksalnych w medialnym dyskursie

publicystycznym (ujęcie kognitywno-komunikacyjne), Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2017), е нейната дисертация за придобиване на научната степен хабилитиран доктор на хуманитарните науки в Полша (д.ф.н. в България), като частично е плод на научноизследователски проект, одобрен от тамошния Националният център за наука (Narodowe Centrum Nauki: 2013/11/B/HS2/02867).

Строго научният характер на книгата, който личи както от съдържанието, така и от начина, по който то е структурирано, не е попречил на авторката да избере за графичното оформление на корицата провокативна фотография: на фона на стара къща изпъква пране, простряно педантично в премислена композиция. Предполага се, че една грижовна домакиня е подредила снежнобели „долни гащи“ до яркосини престилки, от които греят дванадесетте златни звезди на Европейския съюз. Едно от възможните внушения на изображението е, че нашият „европейски дом“ е пространство, където можем да бъдем „неглиже“, където битовото и официалното съжителстват, но по установени правила. Домашната обстановка предразполага към

фамилиарност и безцеремонност, но прави задължителна и откритостта и етичността в общуването. Последното е може би най-важното за Н. Длугош, защото книгата ѝ е посветена на дискурса и авторката се интересува от това кой, какво и с каква цел казва с определени езикови средства в рамките на българския и полския медиен публицистичен дискурс.

Актуалността на изследователската проблематика е заявена още в заглавието на монографията – тя се занимава с „новите полски и български композити“, всъщност с най-новите. Анализират се високочестотни в езиковата практика единици, които все още не са отразени в лексикографските и в корпусните източници (особено в българските) или пък експликациите на значенията им са все още непълни и/или незадоволителни. Проучваната област, както казах, е медийнината разновидност на публицистичния дискурс, т.е. едно динамично комуникативно пространство, особено чувствително към всякакви обществени и културни промени. Избрани елементи на това пространство се наблюдават *in statu nascendi*, с цел да се разкрият „езиковите механизми за адаптиране на обществото към съвременното“, както заявява Н. Длугош. Изследователската перспектива, от която тя разглежда няколко серии сложни думи в български и полски, обвързва проблематиката на книгата с такива съвременни езиковедски направления като когнитивна семантика, прагмалингвистика, комуникология, когнитивно-дискурсивна лингвистика и етнолингвистика. Съпоставката на двата славянски езика е насочена към извеждането на сходното и различното във функционирането на словообразователните модели – въпрос, непроучван досега.

Впечатляващото в книгата на Н. Длугош е това, че изследване с привидно неголям обхват засяга шест серии полски и български сложни думи, често окказионализми, е претекст и основа за проучване на езикови явления с универсален характер. Тъкмо така се представят отворените композитни конструкции, с прост словообразователен модел, които дават възможност на носителите на езика да създават (без ограничение) нови сложни единици с най-разнообразни семантични и метафорични референции, които се интерпретират в зависимост от контекста. Именно контекстуализацията (силната зависимост от контекста) дава основание на полската лингвистка да определи тези единици като „лишени от собствена воля“ (срв. заглавието на книгата). Сериите български и полски сложни думи, които се изучават, са образуванията с интернационален компонент еко-/еко-, евро-/евро-, гей-/гей-, homo-/хомо-, а освен тях и специфично българските композити с първи член чалга- и менте-. Този избор е мотивиран, по думите на Н. Длугош, не само от високата честотност на тези единици, но и от това, че се отнасят до „ключови

понятия в съвременните културни дискурси в рамките на една супранационална, «европейска» общност, т.е. до понятията екология, Европа, човешка сексуалност“ или „се опират на схеми, дълбоко вкоренени в езиковото съзнание“ (с. 14-15).

На въпроса каква е конкретната изследователска цел, която си поставя Н. Длугош, отговорът е: да се проучи комплексно функционирането на изброените по-горе серии сложни думи в български и полски, с оглед на това, че те са „характерни структури за края на XX-и и началото на XXI-ви век“. Този възглед авторката е възприела от К. Вашакова. Някои от второстепенните цели, с не по-малка научна значимост, са: 1) да се систематизира натрупаното досега в полонистичната и българистичната лингвистика знание за избраните композити; 2) да се изработи интегрална концепция за описание и интерпретация на словообразователните явления в двата славянски езика; 3) да се приложи тази концепция, като се покажат начините за конституиране на форми и значения в рамките на сериите сложни думи; 4) да се опишат конструкционните схеми, които са в основата на дериватите сложни думи; 5) да се формулират изводи от по-общ характер за изучаваната проблематика. По-долу ще се опитам да докажа, че Н. Длугош постига изброените цели в книгата си.

Първо, авторката прави критичен преглед на актуалните възгледи в полската и българската дериватология по отношение на композитите и композицията като словообразователна техника. След като ясно формулира теоретичните проблеми, свързани с дефинирането и класифицирането на словообразователните явления и по-специално с разграничаването на деривацията от композицията, авторката представя свое становище: смята композицията за тип словообразователна деривация. Изразява мнение, че сложните думи, които изследва, трябва да се анализират в контекста на езиковата прагматика, тъй като са „потенциални прагматични деривати“, способни да изпълняват множество прагматични функции (с. 48). Позовавайки се на широкия исторически контекст на философията и лингвистиката – от младограматизма през структурализма до когнитивизма, разглежда въпроса за аналогията (повтарянето на модела) като процес, който определя промените, протичащи на различните езикови равнища. Това обосновава тезата на Н. Длугош, че „високата активност на композицията в полското и българското словообразуване се дължи на аналогията“, която действа на всички етапи на конструиране на думите – върху тяхната формална и семантична структура (с. 68, 70).

Второ, Н. Длугош построява собствен изследователски модел, като се опира на: методологията на Е. С. Кубрякова (когнитивно-дискурсивен

модел за словообразователен анализ), възгледите на К. Вашакова (незадоволителност на дефинирането на семантиката на деривата в статичен и/или динамичен аспект), когнитивния подход към езиковото значение, което подчертава влиянието на контекста като фактор (цитира В. Еванс), когнитивната граматика на Р. Ланакър (постановките, засягащи схематизацията като познавателен процес). Моделът на Длугош по логичен начин съчетава структуралисткия подход, който се концентрира върху формално-семантичните отношения между производната и изходната дума, с когнитивно-комуникационния подход, за който са важни концептуалните структури на деривата и основата. В стремежа си да докаже основателността на избрания подход, както и да формулира максимално точно изследователския си инструментариум, авторката е посветила цели подраздели на възлови за работата въпроси (респ. понятия и термини) като: дискурс, контекст, амбисемия, „експанзия на комуникацията“, постмодернизъм и др. Отношението на полската изследователка към метаезика на лингвистично описание е особено взискателно: използваните термини (понятия) се дефинират с изключителна последователност и пълнота.

Трето, в емпиричната част на книгата си (с обем над 300 страници) Н. Длугош прилага своя интегриран изследователски инструмент, подлагайки на анализ над 1000 деривата. За да реализира тази цел, лингвистката най-напред съставя собствен корпус от текстове, които са представителни за полския и българския дискурс. Корпусът обхваща годините 2009-2016, а броят на цитираните контексти е повече от 500. Това изследователско начинание заслужава висока оценка с оглед на все още незадоволителната функционалност на българския национален корпус.

За нуждите на анализа авторката обособява няколко типа дискурс със съответни субдискурси. „Екологичният дискурс“, „икономическият дискурс“, „европейският публицистичен дискурс“, дискурсът по темата за правата на сексуалните малцинства, „ежедневният (разговорен, битов) дискурс“, „интелектуалният дискурс“ и др. се разглеждат като съставлящи на медийния дискурс. Сериите сложни думи с компоненти еко-/еко-, euro-/евро-, gej-/гей-, homo-/хомо- и чалга- и менте- се анализират последователно в автономни подраздели, чийто прочит може да бъде независим. Въз основа на лексикографски данни (речниковите дефиниции на композитите и/или речниковите дефиниции на техните компоненти), но най-вече въз основа на текстови данни (употреби в различни контексти) се реконструират характеристики, които се явяват периферни и неконститутивни за семантичните профили. Например за еко-/еко- са обособени 8 профила с по няколко (до 10) подпрофила, а за euro-/евро- съответно

4 профила и т.н. Профилирането на характеристиките дава възможност да се определи схемата, която е в основата на новата езикова структура. Н. Длугош подчертава, че често става дума за утвърдени в човешкото съзнание структури, на които не винаги може да се признае статус на езикова единица. За илюстрация ще цитирам разсъжденията на Н. Длугош за специфичните български композити с първи член чалга-. С оглед на семантичния профил на този член авторката разделя композитите на две групи, в които чалга- внася значение: 1. 'който се отнася до чалгата като стил в музиката' и 2. 'който се отнася до чалгата като културно и обществено явление с масов обхват'. Изследването на полската лингвистка показва, че значително по-фреквентни (най-вече в метадискурсивното говорене за чалгата) са образуванията с чалга- във второто му значение, което е силно неодобрително (напр. чалгаархитектура, чалгаматура, чалгаерзац, чалгасъзнание, чалгаздравеопазване). Компонентът чалга- може да детайлизира значението на сложната дума чрез някой от признаците: 1. банален, лесен, с ниска степен на трудност, несериозен; 2. неприличен, некултурен; 3. неетичен, безогледен; 4. нарушаващ закона, престъпен; 5. насочен към трупане на материални блага; 6. тривиален, просташки; 7. предизвикателен, нарушаващ обществените норми, скандален, безсрамен; 8. развалящ добрия вкус, кичозен; 9. който говори за интелектуална ограниченост на субекта, безмислен; 10. лансиращ патриархалния културен модел. Трябва да се отбележи, че езиковата съпоставка на българските и полските явления (с изключение на композитите с чалга- и менте-) се операционализира чрез съотнасянето им към описаната словообразователната (конструкционна) схема, която се явява *tertium comparationis* на конфронтативното изследване.

Четвърто и последно, Н. Длугош формулира съществени заключения от изследването си по отношение на: продуктивността и фреквентността на изследваните единици, необходимостта от активизиране на специфични концептуализационни похвати при разглеждането на подобни структури, същността на анализирания обект, състояща се в семантична дифузност на повтарящия се елемент на композита; иначе казано в „известно постоянство на формата“ и в „променливостта на значението“, в което авторката вижда „знак на времето“.

Към обобщенията на Н. Длугош може да се добави и това, че голяма част от разглежданите композити са калки (хибриди), както и че част от контекстите, включени в корпуса на изследването, са неявни преводи от чуждестранни медии. Това косвено доказва универсалността на изводите на полската изследователка – написаното в книгата „За

лишение от воля знаци..." важи не само за полския и българския медиен дискурс, но с голяма доза вероятност и за европейския.

Надявам се актуалността на проблематиката, както и приносните качества на книгата по отношение на когнитивната дериватология да получат заслужено внимание не само от страна на полските българи и българските полонисти, но и на интересуващите се от медиалингвистика в други страни.